

Nye perspektiver på avhengighet

Bokanmeldelse av HELGE WAAL

Vi vet alle hva det er – og samtidig vet vi det ikke. Det er tilsvarende mange meninger om det og mange muligheter til skinnenighet og uenighet. Jeg snakker selvsagt om rusmiddelavhengighet.

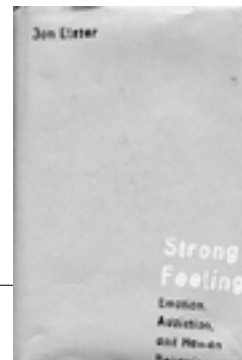
Er alkoholikeren syk eller viljesvak, kanskje preget av svak moral? Dette er klassiske skillelinjer med betydelige konsekvenser for hvorledes vi møter ham eller henne og for hvorledes vi definerer tilstanden sosialt. Det har også betydning for hvilke profesjoner som får ekspertstatus. Tre hovedsyn kan avgrensnes. Det ene er oppfatningen av avhengighet som sykdom. Dette synet har vært umoderne en tid, men har fått ny vitalitet: "Addiction is a chronic but treatable disease of the brain", som det for tiden sies i USA. Men nei, sier andre – ikke minst mange moderne psykologer. Avhengighet er en innarbeidet sterk vane styrt av forventninger og uheldige skjevoppfatninger av tegn og signaler fra kroppen og utenverdenen. Begge deler er noe tøv, sier andre igjen. Avhengighet er en myte, skapt fordi dette tjener ulike samfunnsinteresser og tildekker individuelle preferanser og valg under en maske av at man ikke kan noe for det.

Ingen av disse synsvinklene er feilaktige, men ingen er heller dekkende. Dette er i alle fall budskapet i denne relativt kortfattede og nokså enkelt forståelige boken skrevet av Jon Elster. Elster er som mange vil vite, en norsk filosof med spesialområde politisk historie og statsvitenskap. Han startet ut med logikk som våpen og ønsket å vise hva som var verdifullt hos Karl Marx. Han fant nesten ingenting. Siden har han beskjeftiget seg med analyse av andre kjente politiske teoretikere og med analyse av en rekke politiske og sosiale fenomener. Elsters hovedfokus er det handlende mennesket – ikke som styrt av indre og ytre impulser og be-

lønninger, men som rasjonelt handlende i en verden hvor skiftende omgivelser og menneskets sterke og svake sider vektlegges i regnskapet.

Det handlende mennesket velger på en mer krevende måte enn andre dyrearter. Ikke bare kan vi opptre strategisk. Vi vil også forsøke å maksimere nytten, summen av positive følger av et valg i et lengre tidsperspektiv. Dette betyr ikke at vi velger objektivt. Rasjonalitet er tvers igjennom subjektiv, og ofte styrt av menneskets skrøpeligheit og kortsiktighet. Valget som fenomen er likevel et sentralt element om en vil forstå menneskelig atferd og samspill. Dette betyr at Elster tar et videre perspektiv enn det vi finner i "rational choice"-tradisjonen. Dette er en tradisjon som står sentralt i moderne sosialøkonomi med nobelprisvinneren Gary Becker som dens mest fremtredende representant.

Hva har så Elster å si om rusmiddelavhengighet? Boken er et resultat av to langvarige forskningsprosjekter. Det ene har vært et studium av følelser. Hva er dette, hvilke typer har vi og hva kommer de av? Studiet begynte i 1985 og har hatt som hovedmetode å studere hvorledes de beskrives i særlig kjente litterære verker og undersøkes i psykologisk forskning. Særlig interesserte kan skaffe seg *Alchemies of the Mind. Rationality and Emotions* (Cambridge University Press 1999). Det andre er et prosjekt som har vært finansiert av Norges forskningsråd hvor formålet har vært å undersøke avhengighet gjennom kliniske og kasuistiske beskrivelser og fenomenologisk analyse og forsøke å forstå dette på et neurobiologisk og psykologisk kunnskapsgrunnlag. Elster arbeider som professor ved Columbia-universitet i New York og har hatt en tverrvitenskapelig og norskamerikansk forskergruppe. Siden jeg skriver anmeldelsen av denne boken, bør jeg gjøre

Jon Elster
STRONG FEELINGS.
EMOTION, ADDICTION, AND
HUMAN BEHAVIOR.

Cambridge; MIT Press 1999
ISBN 0-262-05056-0

oppmerksom på at jeg har vært med i gruppen sammen med blant andre Jørg Mørland fra Statens retts toksikologiske institutt. Prosjektet har resultert i flere publikasjoner, deriblant *Getting Hooked* (Cambridge, 1999) og *Addictions: Exits and entries* (Random House 1999).

I den foreliggende boken går Elster et skritt lenger enn det som er gjort i de nevnte prosjektpublikasjonene. Han analyserer begrepene følelser og rusmiddelavhengighet og setter begge fenomenene i sammenheng med innflytelse fra kulturelle faktorer og teorier om typer valg. Med dette som verktøy, gir han en forfriskende analyse av avhengighet og viser hvorfor det både er nødvendig å se på avhengighet som valg og samtidig se at valgene gjøres i situasjoner hvor rasjonaliteten er innskrenket og muligheten til å velge noe annet enn det man gjør, er liten – i visse tilfelle nærmest bare teoretisk. Det som stiger frem er et alternativ som kan fornye den debatten vi sitter fast i og faktisk også gi klinisk nyttig innsikt.

Følelser, sier Elster, er ofte det som gjør det mulig for oss å velge og prioritere. De er på samme tid kognitive og preget av "viscerale" impulser, impulser og påvirkninger med et biologisk preg. Følelsene har dype røtter i evolusjonen og må langt på vei forstås slik at de har vært viktige i utviklingen. (Elster er likevel sterkt kritisk til sosiobiologiske forklaringsmåter). Vi må skille mellom følelser som står under betydelig neurobiologisk styring slik som tørst, sult, og noe mindre tydelig seksualitet, på den ene siden, og de som står langt fjernere fra dette grunnlaget

Da Norge ble politistat

Bokanmeldelse av ERIK HOLIEN

Vi kan akseptere, og kanskje til og med hygge oss litt over kriminaletterforsker Martin Becks ufriserte og egenrådige assistent Gunvald, som på uformelt og bøllete vis løser kriminalsakene ved omsorgsfullt å knuse et halvt dusin skurker i hver Sjöwall&Wahlöö-bok. De leverer hardcore-fiksjon hvor de snille politifolkene utelukkende er snille (selv om de slår) mens de slemme skurkene ensidig og ufravikelig er slemme. Det er imidlertid noe helt annet når Anders Bratholm leverer virkeligheten om norsk politivold, herunder Bergenpolitiet, hvor enkelte av de ansatte gjennom flere år systematisk har mishandlet (fysisk og psykisk) ressursvake, småkriminelle og rusmisbrukere; på gata, i varetektcella eller under avhør.

Velkommen til Anders Bratholms omvendte verden hvor de snille viser seg å kunne være riktig så slemme og de slemme nødvendigvis ikke bare er slemme allikevel.

Det hele startet i 1981 med at to forskere, Gunnar Nordhus og Edvard Vogt, gjennomførte en intervjuunder-

søkelse med voldsofre i Bergen-området. Forskningsresultatene ble samme året presentert i boka *Volden og dens ofre*, og det vakte allmenn oppsikt at mange av ofrene oppgav polititjenestemenn som overgripere. Fra politihold ble påstandene møtt med vantro og protesthyl, noe som medførte at daværende justisminister, Mona Røkke, samme året opprettet et utvalg som skulle granske Nordhus/Vogt-undersøkelsen. Det var gjennom dette granskningsutvalget (det såkalte Politiutvalget) at strafferettsprofessor Anders Bratholm kom inn i saken, en sak som ikke skulle avsluttes før 17 år senere.

Bratholm og granskningsutvalget gikk til verket med profesjonell skepsis. Her måtte det tas forbehold om hevnmotiv fra folk som hatet politiet, forskernes metode, kildebruk osv. Men det skulle vise seg at påstandene om politivolden også ble understøttet av flere polititjenestemenn samt leger. I tillegg syntes forklaringene til representantene fra Bergens underverden troverdige da disse stod fram med fullt

Anders Bratholm
POLITI, PÅTALEMYNDIGHET, PRESSE OG RETTSSIKKERHET
Politivoldsaken i Bergen - foran og bak kulissene

Tano Aschehoug, Oslo 1999

navn og dermed risikerte at eventuelle løgner ville kunne medføre injuriersøksmål. Granskningsutvalgets rapport konkluderte med at undersøkelsen var «preget av grundighet og nøyaktighet». Dermed ble det bråk igjen. Norsk Politiforbund hevdet at rapporten var et «bevisst forsøk på å skade politiets anseelse». Politilaget i Bergen truet Bratholm med injuriersak. Så kom den virkelige bumerangeffekten: Riksadvokaten bestemte at Oslo-politiet (!) skulle etterforske Bergen-politiet. Dette utløste en massiv, brutal og paranoid forfølgelsesprosess mot forskere, informanter og sågar Amnesty International som også hadde bidratt til å avsløre voldskulturen i Norges nest største politikorps.

Å ta inn over seg Bratholms gjengi-

slik som skam, skyld, kjærlighet osv. Noen følelser kan være mulige å styre kognitivt en stund før den biologiske kanonaden blir for overveldende.

Elster analyserer avhengighet på samme måten. Det han finner særlig sentralt, er "craving" (tenning, sug), men også abstinensfenomener og ambivalens er fenomener som er viktige – og som forsøkes forstått gjennom triaden neurobiologi, individuelle handlinger og kulturell sammenheng. Da kommer selvsagt både innlærte og kulturelt dominerende forestillinger og tanker inn i bildet og skaper mer og mindre tydelig mønstre. Inn i dette komplekse bildet trekker så Elster de sentrale teoriene om valg som menneskelig fenomen. Han drøfter og forkaster nesten

helt Gary Beckers teori om "Rational addictions". Han går langt i retning av å slutte seg til George Ainslies oppfatning av avhengighetsatferd som en spesiell form for nærsynt atferd hvor «diskonteringen» av alternative og fjernere, men større goder, har fått en særlig destruktiv utforming. Evnen til rasjonelle valg er underminert og kan bare gjenobres ved spesielle teknikker om den i det hele tatt lar seg reetablere. Våre indre markeds plasser hvor godene konkurrerer om vår oppmerksomhet, har fått fremmedelementer som dominerer på destruktive måter – om vi da ikke gjenerobrer styringen.

En fremstilling som forsøker å kombinere moderne neurobiologisk tenkning med kulturelle og psykologiske

faktorer vil selvsagt ikke være uangripelig. Under lesningen grep jeg meg flere ganger i å tenke at dette kunne nok forstås på andre måter. Her og der var det også forhold jeg ville ha vektlagt annerledes. Dette er mest å forstå som et styrketrekk ved boken. Den inspirerer til refleksjon, delvis til motsigelse, ofte til ny forståelse og hele veien til fordypelse. Etter mitt syn kan en tilnærming hvor rusmiddelavhengighet forstås i spennvidden mellom følelser og valg, gi en mulighet til å integrere ulike syn på rusmiddelavhengighet slik at vi kanskje kan komme videre i en felles forståelse.

HELGE WAAL
er professor og leder for MARIO,
nasjonalt senter for metadonassistert rehabilitering

velse av alt som nå skjedde, butter mot alle nedarvede forestillinger om anstendighet i politiet. Enkelte ting virker bortimot hoderystende fantastiske, men er så veldokumenterte, at selv om man tar god høyde for subjektivitet i framstillingen, blir man sittende igjen med inntrykket av at Bratholm neppe farer med løgn. Av alt som kommer for en dag, er funnet av en hasjklump i Nordhus bil – åpenbart plantet der av politiet – høydepunktet av en lang rekke skandaløse hendelser. Metodene, en politistat verdig, hadde utelukkende til hensikt å undergrave en lovlig kritikk av myndighetenes voldelig maktmisbruk. Resultatet ble syv domfelte lavstatuskriminelle som i følge retten hadde avgitt falsk forklaring om politivold.

Og det kanskje mest fantastiske av alt: Det skulle bli januar 1998 før høyesteretts enstemmige kjennelse om gjenopptakelse av de syv dommene. I april 1998 ble så bumerangen på ny kastet ut i det strafferettslige rom, men denne gangen gjorde den ingen 180-graders sving, men forble i sin bane inntil den hadde nedfelt syv nye justisdrap i norsk rettshistorie.

Anders Bratholm har ikke bare skrevet en bok som oppsummerer den 17 år lange politivoldsaken. Boka fungerer også som en bibliografi og referansesamling. Rubbel og bit av hva som er sagt og skrevet i sakens anledning, er med her. Dette er bra sett fra et rent faglig og leksikalsk synspunkt. Men også for lesere uten tidligere kjennskap til denne særdeles spesielle og innviklede historien; eller for lesere med en etter hvert skrantende kronologisk oversikt, utgjør *Politi, påtalemyndighet, presse og rettsikkerhet* en kjærkommen assortert og velredigert gjennomgang av sakskomplekset.

Men i tillegg til det rent oppsummeringsmessige står vi utvilsomt også overfor et kampskrift. Forfatteren framstår uvilkårlig både som dommer og seirende part, i rettslig og moralsk forstand. Mellom linjene aner vi her og der den ubeskjedne seierherren i form

av litt banale utsagn. Men forfatteren vet stort sett å formidle sin historie ydmykt, ettertensomt og sympatisk. Til tross for Bratholms mangeårige frivillige kamp i denne bekmørke materie framstår han ikke som noen innkasserende triumfator.

Snarere møter vi en ettertensomt, aldrende professor som desillusjonert reiser de nødvendige spørsmålene ved slutten av sitt enorme dokumentasjonsprosjekt: Hvordan kunne dette skje; i vår tid; i Norge? Et kampskrift som dette kunne fort blitt et messende, internoppgjør; en forlengelse av de mange rettsforhandlinger angjeldende samme sak. Men totalinntrykket av boka genererer intet ankepunkt mot noe slikt. Det vil si, selvfølgelig er det et internoppgjør også, men i tillegg til dette leser vi også om parallelle politiovergrepssaker andre steder i Norge og i utlandet, og Bratholm refererer fylldig annen forskning på området, både norsk og internasjonal.

At Bratholms argumentasjon virker overbevisende, beror først og fremst på at han makter å gjøre tilgjengelig for leseren den voldsomme dokumentasjonsmengden (med referanser) over alt som er sagt, skrevet og avstedkommet gjennom disse 17 årene. Det er dette som gir boka soliditet. Derfor kunne han kanskje sløyfet ytterligere slutninger som han hist og pist sper på med. Vi tror Bratholm, uavhengig av mannens iver etter å vise at han har rett. Bokas retoriske form tilstreber *det objektive dokumentasjonsprosjektet*, og dermed kan forfatterens personlige interesse i saken virke påtrengende og uheldig. Men dette er altså unntaksvis. Som regel er kommentarsveipene ut av de regelmessige bølgene av dokumenterende sitater vellykte, som når han tar oss med på en avstikker inn i det idépolitiske refleksjonslandskapet og antyder slektskap mellom psykologien i Bergen-politiet og historiske gruppetenkningne som kom til uttrykk under McCarthy-perioden i USA; eller under Moskva-prosessene på 30-tal-

let. Her finner vi eksempler på dristig, tankevekkende og fruktbart kommentarstoff vi gjerne skulle sett mer av.

Formmessig er boka kanskje i «ryddigste» laget. Som litterær tekst er det uheldig at fortellingen brytes så vidt mye av sitater og henvisninger. Sitatene er tidvis så dominerende og lange at de regelrett konkurrerer med brødteksten om oppmerksomheten. Dette blir til hinder for formidlingen av en ellers spennende og opprivende fortelling.

Bratholm er udiskutabelt, både i norsk og utenlandsk sammenheng, en av våre store, betydningsfulle forskere og fagforfattere. Det virker derfor pussig at han omtaler seg selv i tredje person. Hvis hensikten er å framstå som mindre dominerende, tar han feil. Tvert imot virker «han» i betydningen «jeg» mer påtrengende. Dette er synd fordi Bratholm over hodet ikke er i nærheten av den selvanerkjennende forfatterekshibisjonismen enkelte skribenter i vår tid er eksponent for. Bratholms nye bok er tross alt noe mer enn en rettsosialogisk studie; den er først og fremst en dokumentar fra virkeligheten. At Bratholms «han» er et hyggelig bekjentskap får vi først oppleve på side 194, i kapitlet *Noen personlige betraktninger*. Først her trer han fram – og det fungerer! Boken hadde vært noe mer leservennlig om Bratholm hadde vært til stede i form av sitt fortellerjeg gjennom hele boka. Det ville trolig ha gitt teksten det fortellergrepet den nå mangler.

Til slutt en innvending vedrørende innholdssida. Hvorfor så lite om informantene? Det desidert største kapitlet (33 sider) gjennomgår i detalj Bratholms egen injuriesak mot politiet pga straffeprosessen mot ham, mens gjenopptakelsen av de syv bumerangsakene med rusmisbrukere og småkjeltringer i hovedrollen kun omtales på to-tre sider. Bratholm har skrevet mer om disse andre steder, for eksempel i boka *Politivold* fra 1986, men det hadde vært greit å høre litt om *deres* skjebner også i denne boka.

ERIK HOLIEN
er idehistoriker og forfatter